THE REBIRTH OF CUCKOOS: THEME CROSSING AND THEME WEAVING
ਕੁਕਨੂਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ: ਥੀਮ ਪਾਸਾਰ ਅਤੇ ਥੀਮ ਬੁਣਤੀ

ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ (Jagmeet Singh)

ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ (ਪੀਐਚ.ਡੀ), ਰਿਜਨਲ ਸੈਂਟਰ ਬਠਿੰਡਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ

E-Mail: jagmeet4991@gmail.com ਮੋਬਾਈਲ: 9988746178

ABSTRACT

ਖੋਜ-ਪੱਤਰ/ਪੇਪਰ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਸਾਰ - ਗ਼ਜ਼ਲ ਅਤੇ ਗੀਤ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦੇ ਕਵੀ ਉਕਤ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋਸੰਰਚਨਾ ਅਲਗਾਵ ਅਤੇ ਬੇਮੁੱਖਤਾ ਦੀ ਨੀਰਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਲੱਗਭਗ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹੱਥਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ ਮੋਹਲ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਕਾਵਿ (ਗ਼ਜ਼ਲ ਤੇ ਗੀਤ) ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਉਕਤ ਤਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ/ਉਦਾਸੀ ਪਿੱਛੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਕਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਥੀਮਕ ਮਾਡਲ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਥੀਮ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਉਸਨੇ ਤਣਾਓ ਤੋਂ ਸੁਲਝਾਓ/ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਕਾਵਿ ਬੁਣਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕੀਵਰਡ: ***ਥੀਮ, ਥੀਮਕ ਬੁਣਤੀ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ***

ਕੁਕਨੂਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ ਮੋਹਲ ਦੀ ਪਲੇਠੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 62 ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 15 ਗੀਤ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਾਵਿ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ (ਗ਼ਜ਼ਲ ਤੇ ਗੀਤ) ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਹੱਥਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਮੋਹਲ ਕਾਵਿ ਦੇ ਥੀਮ ਪਸਾਰਾਂ ਤੇ ਥੀਮਕ ਬੁਣਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਥੀਮ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਥੀਮ ਆਧੁਨਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। "ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਥੀਮ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਥੀਮ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖਮਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕਾਰਜਾਂ, ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਅਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਜਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਥੀਮ ਵਿਸ਼ੇ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"[1] ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਸਮੁੱਚੇ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਹੀ ਥੀਮ ਪਸਾਰਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰੇ ਵੇਰਵੇ ਰਚਨਾ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਮੁੱਚੀ ਕ੍ਰਿਤ ਇਕ ਟੈਕਸਟ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਥੀਮ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਚਨਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੀ ਹੈ।

ਥੀਮ ਰਚਨਾ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਰੇਖਾ ਹੈ ਜੋ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਮੋਟਿਫਾਂ ਨੂੰ ਲੜੀਵਤ ਆਕਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਥੀਮ ਨੂੰ ਮੋਟਿਫਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਮੇਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੇ ਮੋਟਿਫਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

- ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਹੀ ਬੋਲ ਕੇ ਲੋਕੀਂ ਤਾਹਨੇ ਮਿਹਣੇ ਦਿੰਦੇ ਨੇ
ਤੇਰਾ ਹੱਥ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਸਭ ਤਬਾਹੀਆਂ ਵਿਚ [2]

- ਸੁਬਕ ਰੀਝਾਂ ਸੂਲੀ ਤੇ ਲਟਕਾ ਗਿਓਂ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਪੀੜਾਂ ਦੀ ਹੀ ਜੂਨ ਮੈਨੂੰ ਪਾ ਗਿਓਂ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ।[3]

- ਲੱਗਣ ਮੈਨੂੰ ਦੁਖੜੇ ਅੱਜ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਬੜੇ
ਪੀੜਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਗਰ ਦੇ ਵਿਚ ਤਰਦੇ ਹਾਂ।[4]

ਉਕਤ ਤਿੰਨ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਿਅਰ ਮੈਂ/ਤੂੰ ਦੇ ਸੰਬੋਧਨ, ਦੂਜਾ ਸ਼ਿਅਰ ਕਿਸੇ ਅਨਯ ਪੁਰਖ ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਸ਼ਿਅਰ ਮਨੋ ਬਚਨੀ/ ਮੈਂ ਬਚਨੀ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਤਿੰਨੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੋਟਿਫ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ

1.1- ਤੇਰਾ (ਪਿਆਰੇ) ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਤਾਹਨੇ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਨਾ
1.2- ਤੇਰਾ (ਪਿਆਰੇ) ਦਾ ਹੀ ਸਭ ਤਬਾਹੀਆਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਹੋਣਾ।
2.1- ਰੀਝਾਂ ਸੂਲੀ ਤੇ ਲਟਕੀਆਂ
2.2- ਪੀੜਾਂ ਦੀ ਜੂਨ ਪੈਣਾ
3.1- ਦੁਖ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਲੱਗਣੇ
3.2- ਪੀੜ ਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਤਰਨਾ।

ਉਕਤ ਮੋਟਿਫਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸਫ਼ਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਤਿਕੋਣੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕ/ਸਮਾਜ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਨੂੰ ਤਾਹਨੇ/ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਸ਼ੇਧਿਤ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਮਨਫੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਬਾਹੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਸੂਲੀ ਤੇ ਲਟਕੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਪੀੜ ਦੀ ਜੂਨ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਪੀੜ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਹ ਦੁਖ ਉਸਨੂੰ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਕਤ ਮੋਟਿਫਾਂ ਦੀ ਤਹਿ ਥੱਲੇ ਕੋਈ ਡੂੰਘਾ ਗਮ/ਵਿਸ਼ਾਦ/ਦਰਦ ਪ੍ਰਵਾਹਿਤ ਹੈ। ਜੋ

ਹੇਠਲੇ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ -

- ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵਾਸਨ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ ਚਿਰ ਤੋਂ
ਚੇਤਾ ਨਹੀਓਂ ਭੁੱਲਦਾ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਜੂਹਾਂ ਦਾ।[5]

- ਮੁੜੀਏ ਹੁਣ ਫੇਰ ਮੋਹਲ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਵੱਲ
ਫੇਰ ਖਿੜੂ ਆਸਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਬ ਸਾਥੀਓ।[6]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਹੋ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੇਤਾ ਨਾ ਭੁੱਲਣਾ ਤੇ ਆਸਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਬ ਖਿੜਾਉਣ ਲਈ ਵਿਰਸੇ ਵੱਲ ਪਰਤਣਾ, ਮੋਹਲ ਦੀ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ/ ਵਿਰਸੇ ਵੱਲ ਪਰਤਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਵੱਲ ਪਰਤਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਗੌਰਵਤਾ ਨੂੰ ਕਬੂਲਣਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਕ ਆਚਾਰ ਵਿਹਾਰ ਵੱਲ ਪਰਤੇਵਾਂ ਕਾਵਿ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁੱਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬੇਮੁੱਖਤਾ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ ਇਹੀ ਉਸਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਬੇਮੁੱਖਤਾ ਉਸਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪੜਤ ਉਸਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਰੰਗਲਾ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਗੀਤ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚੋਂ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮੋਹਲ ਕਾਵਿ ਸਮੁੱਚੀ ਸਮਾਜਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਅਜਿਹੀ ਵੰਨਗੀ ਦੀ ਸਰਵ ਉਤਮ ਰਚਨਾ ਹੈ।ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਮੋਟਿਫਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ -

-ਕੁਝ (ਕੁੜੀਆਂ) ਤਾਂ ਉੱਡਣ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨੀਂ ---------------------------
ਕੁਝ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਸਹਿਕਦੀਆਂ
ਕੁਝ ਕੁੜੀਆਂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਐਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ---------------------------
ਕੁਝ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੀਆਂ ਹਨ।
ਕੁਝ ਕੁੜੀਆਂ ਕਲੱਬਾਂ ਵਿਚ ਗੋਰੇ ਅੰਗ ਲਿਸ਼ਕਾਉਂਦੀਆਂ ----------------
ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਹਿਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੋਹਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਗਣ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਭਾਗਣ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਸਤੋਂ ਵਿਰਬੀਆਂ ਹਨ। ਉਕਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਮਾਡਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੋਹਲ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਕਈ ਧਿਰਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਹੰਢਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਵੀ ਮੋਹਲ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਥਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਕਤ ਉਦਾਸੀਨ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਭਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਬੇਅੰਤ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ/ ਸ਼ਾਇਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਨਿਜ਼ਾਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ।

- ਦੁੱਖ ਦਾ ਰੇਤਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ
ਪਾਣੀ ਥੱਲੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। [7]

- ਦਰਦ ਤੇਰੇ ਦੀ ਸੂਈ ਫੜ ਕੇ
ਫੱਟ ਜਿਗਰ ਦਾ ਸੀ ਲੈਣਾ ਮੈਂ।[8]

ਉਕਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਰਾ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਹਾਓ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਚੀਜ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਿਅਰ ਵਿਚ 'ਪਾਣੀ' ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੀ ਚਿਹਨ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਦੁਖ ਦਾ ਰੇਤਾ, ਪਾਣੀ ਭਾਵ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਘਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਿਅਰ ਵਿਚ ਜਿਗਰ ਦੇ ਫੱਟ ਨੂੰ ਦਰਦ ਦੀ ਸੂਈ ਨਾਲ ਸੀਣਾ ਸ਼ਾਇਰਾ ਦੀ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੱਥਲੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਨਾਮਕਰਨ 'ਕੁਕਨੂਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ' ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੋਹਲ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਉਦਾਸੀ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਵੱਖ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਕਾਰਨ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ ਆਸਥਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਾਵਿ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਜਿੰਨਾਂ ਕਾਵਿ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਮੋਹਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੂਖਮ ਤੇ ਸਹਿਜ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਅਭੀਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਗ਼ਜ਼ਲ ਤੇ ਗੀਤ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭਾਵ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਦੋ ਕਾਵਿ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨੋਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਨਾ ਉਸਦੀ ਕਾਵਿ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੰਖੇਪ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਅਤੇ ਗੀਤ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਾਲੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਮੋਹਲ ਕਾਵਿ ਦੇ ਥੀਮਕ ਪਾਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਚੀ ਹੈ। ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਨਾਂ ਥੀਮਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹਦਿਲੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹੀ ਜਾਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚ ਜਿਨਾਂ ਥੀਮਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਮਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਮੋਟਿਫਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਦੁਹਰਾਓ 'ਲੀਤ ਮੋਟਿਫ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਹਲਕੇ ਸੂਖਮ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਗੰਭੀਰਤਾ ਤੇ ਪੁਖਤਗੀ ਦੀ ਸਿਨਫ਼ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਤਕਨੀਕ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਿਭਾਓ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੋਹਲ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਖਤਗੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਰ ਤਕਨੀਕ ਪੱਖੋਂ ਉਸਨੂੰ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। 'ਕਾਇਨਾਤ' ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਢੰਗ, ਰੰਗ, ਡੰਗ ਨਾਲ ਲੰਘ ਕਾਫੀਆ ਬੰਨਿਆਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹਰਫੇ ਰਵੀ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਐਬ-ਏ-ਇਕਫਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਵਿਭਿੰਨ ਬਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸੁਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਸ਼ਿਅਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਕੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਤਿ/ਮਿਥਿ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦਾ

ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੋਹਲ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਆਦਿ ਵਿੱਚ 'ਵੰਦਨਾ' ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਤੋਂ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਕਾਰੀ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜੀ, ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲੋਂ ਬੌਧਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਦੀ ਮੰਗ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ 'ਕੁਕਨੂਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ' ਸਵੈ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪਰਿਪੇਖ, ਔਰਤ ਜਾਂ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਰਾਹੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੇ ਸੁਭਾਓ ਨੂੰ ਸਵੈ- ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਸ਼ਾਇਰਾ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਦ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਉਦਾਸੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਉਹ ਕਾਵਿ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਕੁਕਨੂਸ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰਾਖ ਰੂਪੀ ਦਰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਨਰ ਜੀਵਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਅਸਥਿਰ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਕਾਵਿ ਕਿਰਤ ਸੰਜੀਵਨੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿਪਣੀਆ

1. *Morner, Kathleen, palph rousen, NTC'S dictionary of literary terms, p-223*
2. *ਮੋਹਲ, ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ, ਕੁਕਨੂਸ ਦਾ ਪੁਨਰ ਜਨਮ,ਟਰੂ ਸਪੈਰੋ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ-21.*
3. *ਓਹੀ, ਪੰਨਾ -27*
4. *ਓਹੀ, ਪੰਨਾ –71*
5. *ਓਹੀ, ਪੰਨਾ -63*
6. *ਓਹੀ, ਪੰਨਾ -41*
7. *ਓਹੀ, ਪੰਨਾ -55*
8. *ਓਹੀ, ਪੰਨਾ -57*